

„RACIONÁLIS” NÉPIRTÁS MAGYARORSZÁGON

KÁDÁR GÁBOR, VÁGI ZOLTÁN

Christian Gerlach, Götz Aly:

Das letzte Kapitel

Realpolitik, Ideologie und der Mord

an den ungarischen Juden

Deutsche Verlagsanstalt,

Stuttgart - München, 2002. 481 old.

A HOLOKAUSZT „RACIONALIZÁLÁSA”

Yehuda Bauer, a neves izraeli történész 2001-ben a következőt írta az 1944-ben a magyar hatóságok által Máramarosszigetről deportált, Béke Nobel-díjas íróról, Elie Wiesléről: „Gyakran hangot ad félelmének, hogy a következő nemzedékek el fogják felejteni a holokausztot. Ez a jövendölése akár valóra is válhat, ha diadalmaskodik az a misztifikációs szemlélet, amelyet éppen ő és még sokan mások terjesztenek.”¹ Wiesl „misztifikációs szemlélete” szerint a holokauszt irracionális, megmagyarázhatatlan, így tulajdonképpen elemezhetetlen jelenségek sorozata. Erre a gondolatra tökéletesen rimelnek Heller Ágnes szavai: „A holokausztot nem lehet megmagyarázni, sem megérteni. Nem volt célja, nem volt sem szabad cselekvés, sem kauzalitás láncának eredménye. Visszatekintve sem lehet integrálni a történelembe.”² Raul Hilberg, a nemzetközi és Randolph L. Braham professzor, a magyar holokausztkutatók doyenje ezzel szemben egész életét arra tette fel, hogy az európai zsidóság elpusztítására tett náci kísérletet és annak magyar epizódját „integrálja a történelembe”. Bra-

1 ■ Yehuda Bauer: *Rethinking the Holocaust*. Yale University Press, New Haven, 2001. 15. old.

2 ■ Heller Ágnes: Lehet-e verset írni a Holocaust után? *Múlt és Jövő*, 1990. 1. szám, 42–46. old.

3 ■ Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. 1–2. köt. Belvárosi, Bp., 1997. xxxiv. old.

4 ■ Tétéleinek eddigi legalaposabb összefoglalását lásd Christopher R. Browning: *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

5 ■ Monográfiák: Götz Aly, Susanne Heim: *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die Pläne für eine neue europäische Ordnung*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1991; Götz Aly: „Endlösung”. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*. S. Fischer, Frankfurt, 1995; Christian Gerlach: *Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im zweiten Weltkrieg*. Hamburger Edition, Hamburg, 1998; Christian Gerlach: *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944*. Hamburger Edition, Hamburg, 1999.

ham azonban a holokausztot nem morálfilozófiai, hanem politikai értelemben tartja irracionálisnak: „Azok a németek és magyarok, akik a »végleges megoldás« programjában szerepet vállaltak, fittyet hánytak a józan értelemre és logikára, nem vettek tudomást arról, hogy bukásuk elkerülhetetlen, s nem hagyták magukat eltántorítani attól az elhatározástól, hogy Magyarországot »zsidótlanítsák«” – fogalmazott összefoglaló művében.³

Számos történész, köztük e sorok írói szerint is elérkezett az idő a holokauszt „racionalizálására”. Nem csak Bauer gondolja úgy, hogy a „misztifikációs szemlélet” káros, megakadályozza az események pontos rekonstrukcióját, a motivációk feltárását, és ezzel tulajdonképpen a lényeg elfedéséhez vezet. Christopher R. Browning amerikai történészprofesszor elmélyült kutatómunkája és az *Endlösung* genezisével kapcsolatos intuitív, ugyanakkor igen alapos elemzése a folyamat fontos állomásai.⁴ Két német történész, Christian Gerlach és Götz Aly az elmúlt tizenkét évben együtt és külön-külön több jelentős művet is publikált, melyekkel egy új, „racionalizált” holokauszt-kontextust kívántak megalkotni. A holokauszt okainak feltárásán fáradozó történészek az elmúlt évtizedekben két markánsan szemben álló irányzatot hoztak létre. Az úgynevezett „intencionalisták” szerint a zsidók kiirtásában az ideológiai motívumok játszották a főszerepet, a gyakorlati szempontok a háttérbe szorultak. A velük szemben álló „funkcionalista” iskola úgy látja, hogy éppen a fordítottja igaz: a „végső megoldás” létrejöttének praktikus gazdasági, politikai okai voltak, az ideológia mindössze az egyes lépések igazolásában játszott szerepet. A Gerlach–Aly páros meg kívánja haladni a vitát, és mindkét motívumcsoport jelentőségét elismeri, ugyanakkor a gyakorlati okok primátusát feltételezi, azaz (új keletű terminológiával élve) poszt-funkcionalistának tekinthető.

A két német szerző terjedelemre is tekintélyes munkásságának⁵ központi állítása szerint az *Endlösung* kitervelését és még inkább végrehajtását elsősorban a Harmadik Birodalom megoldatlan közellátási, gazdasági, pénzügyi problémái, illetve a kezelésük során kialakult válsághelyzetek generálták. A nehézségek megoldását a náci döntéshozók egy-egy „célcsoport” kifosztásában, elűzésében és/vagy – később – megsemmisítésében látták. Az áldozati csoport kijelölésében játszott döntő szerepet az antiszemita ideológia: az elsődleges célpont a zsidóság lett.

AZ „UTOLSÓ FEJEZET”

A Gerlach–Aly páros a magyar zsidóság tragédiáját is ebben az értelmezési keretben interpretálja tavaly megjelent, *Das letzte Kapitel* (Az utolsó fejezet) című művében. A *Bevezetőt* (*Einleitung*) követően a kötet második része *Előtörténet* (*Vorgeschichte*) címmel röviden áttekinti a két háború közötti német–magyar viszony főbb kérdéseit (szociálpolitika, gazdasági és diplomáciai kapcsolatok), és ismerteti a magyarországi antiszemita törvényhozás 1920-as első, illetve 1938–1941-es második hullámát és főbb társadalmi vetületeit. A szerzőpáros ezután a magyar zsidóság gazdasági és társadalmi helyzetét vázolja röviden, és elsősorban Hilberg, Bauer és Braham írásaira támaszkodva azt a már jól ismert konklúziót vonja le, hogy „a szociális és gazdasági szempontból erősen polarizált”, egyébként kulturális, politikai és vallási szempontból is megosztott magyar zsidó közösségnek nem volt és nem is lehetett olyan egységes vezetősége, amely a jövő kihívásaival a siker reményében nézhetett volna szembe. A szerzők kiemelten kezelik a háború első éveiben a környező országok üldözötteinek érdekében komoly segélyezési tevékenységet szervező és irányító, Kasztner Rezső és Komoly Ottó nevével fémjelzett, belpolitikailag ugyan súlytalan, de nemzetközi kapcsolatrendszere révén egyre jelentősebb befolyásra szert tevő cionista csoportok működését. Vizsgálják az egymást követő magyar kormányok antiszemita orientációjú agrárpolitikáját és annak hatásait is, végül pedig kitérnek a hazai zsidóságnak az 1941-es kamenyec-podolszkiji mészárlás, a munkaszolgálat és az újvidéki „hideg napok” során elszenvedett veszteségeire.

A munka harmadik része *Magyarország megszállása* (*Die Besetzung Ungarns*) címmel elemzi az ország német megszállásához vezető okokat, majd több-(de inkább) kevesebb sikerrel megkísérli feltárni a német megszálló apparátus felépítését,⁶ illetve a német okkupáció után a magyar kormányzati és köz-

igazgatási struktúrákban végrehajtott személycseréket és hatásukat.

A mű lehangsúlyosabb része a zsidók vagyonának megszerzésére irányuló német és magyar szándékokat, lépéseket tárgyalja. A szerzők a Harmadik Birodalom területére hurcolt, rabszolgamunkásként dolgoztatott magyar zsidók sorsát bemutató fejezettel zárják munkájukat.

Aly és Gerlach kiváló történészek. A kutatásba bevont jelentős számú forrást megfelelő kritikával kezelik, koherens koncepciójukat következetesen alkalmazzák, számos új aspektussal járulnak hozzá a magyar és az egyetemes holokauszt-történet alapvető kérdéseinek vizsgálatához. Helyesen ismerik fel, hogy a kollaboráns magyar kormányzat számára elementáris gazdasági érdek volt a zsidók teljes kifosztása és deportálása, hiszen az egyre fokozódó német finansziális követelések és a háborús viszonyok miatt megbillent egyensúlyú magyar államháztartás megszilárdítása csak nagy arányú forrásbevonással volt elképzelhető. A zsidóknak minősített magyar állampolgárok összvagyon a magyar nemzeti vagyon 20–25 százalékát alkotta, ennek a kártalanítás nélküli kisajátítása elvileg megmenthette volna a magyar költségvetést. Jól látják azt is, hogy – mint más európai országban is

– a magyarországi német megszállást bizonyos értelemben konszolidálta a zsidók kifosztása, mivel az állami újraelosztási tervek révén a társadalom jelentős részét anyagilag is érdekeltté lehetett tenni abban, hogy a zsidók elhagyják az országot, és soha többé ne

6 ■ Míg a tartalomjegyzék szerint ennek a fejezetnek a címe *A magyarországi német megszálló apparátus* (*Der deutsche Besatzungsapparat in Ungarn*), addig a szövegben a jelzett helyen (117. old.) *A német megszállás működési módja* (*Die Funktionsweise der deutschen Besatzung*) című részt találhatja a meglepett olvasó.

7 ■ A Reinhard-akció bevételéről lásd az azt irányító lublini SS-és rendőrpáncsnok, az osztrák Odilo Globocnik SS-Gruppenführer tévedésből 1943. január 5-i, valójában éppen egy évvel később, 1944. január 5-én lezárt összefoglaló jelentését. Yitzhak Arad: *Belzec, Sobibor, Treblinka. The Operation Reinhard Camps*. Indiana University Press, Bloomington, 1999. 161. old.

Christian Gerlach

térjenek vissza. Sarkosan fogalmazva: önmaga jól fel-fogott anyagi érdekét sértette az, aki szót emelt az üldözöttekért vagy segítette őket. Mivel a magyar zsidók összvagyonja az abszolút számokat tekintve a megszállt Európa harmadik legnagyobb ilyen érték-tömege volt, a nemzeti összvagyonhoz viszonyított arányát figyelembe véve azonban az első helyen állt, a kollaboráció anyagilag tulajdonképpen Magyarországon volt (lehetett volna) a leggyümölcsözőbb.

A két német történész pontosan elemzi, hogy Magyarország német megszállásában milyen fontos szerepet játszott a magyar zsidók vagyona, a tekintélyes értéktömeg a náci fantáziáját is megmozgatta. Helytálló az a megállapításuk is, hogy a magyar zsidók elhurcolásában egy másik gazdasági aspektus is motiválta a németeket: az egyre növekvő munkaerőigény. Az auschwitz-birkenai rámpára érkező magyar transzportok közül egyetlenegy sem kerülte el a szelekciót, az ide deportált zsidók mintegy 20–25 százalékát (kb. 85–110 ezer ember) nem gyilkolták meg rögtön, hanem munkaerő-tartalékként Birkenauban tartották fogva, vagy a birodalom más lágereibe szállították őket. Mindez éles kontrasztban áll például az úgynevezett „Reinhard-akcióval”, azaz a lengyel zsidók 1942 tavasza és 1943 ősze között zajlott kiirtásával, melynek során a sobibori, treblinkai és bececi megsemmisítő táborokban korra, nemre és fizikai állapotra tekintet nélkül azonnal végeztek a deportáltakkal. (Ez akkor is igaz, ha ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy még a Reinhard-akció sem nélkülözte a gazdasági racionalitást. A majdnem 1,5 millió, ezekben a táborokban elgázosított zsidó kirablása révén a németek saját, hivatalos kalkulációik szerint – amelyek értelemszerűen nem tartalmazzák a helyi SS vezetés és személyzet tagjai által „illegálisan” elrabolt milliókat – 180 millió márkás, azaz mai értékén mintegy 6–700 millió dolláros bevételre tettek szert, s bár tekintet nélkül munkaképességükre, a fent említett táborokba érkező valamennyi zsidót megölték, számos eset mégis azt bizonyítja, hogy lokális mun-

Géty Aly

kaerőhiány esetében a náci a megsemmisítő táborok felé tartó vagonokból kiemelték kisebb-nagyobb munkaképes csoportokat, tehát a halálgyárakban elmaradt szelekciót gyakran korábban, a szállítás közben hajtották végre.)⁷

A szerzőpáros fontos észrevételt tesz a háború utáni viszonyokkal kapcsolatban is. Rámutat, hogy a hazai németiség vagyonfosztása és kitelepítése hasonló mechanizmusok alapján működött, mint a zsidók deportálása. Természetesen a németek elűzése nem torkollott népiirtásba, ám a bűnösnek kikialtott kisebbség eltávolítása és vagyonának állami elrablása rokon vonásokat mutatott az 1944–1945-ös eseményekkel.

A pontos megállapítások és érzékeny analízisek mellett a kötet tudományos jelentősége abban áll, hogy a magyar és egyetemes holokausztot sokgyökerű, komplex eseménynek látja és láttatja, a kor gazdasági-politikai-szellemi viszonyai között ábrázolja. A Bauer által is kárhozott „misztifikációs szemléletről” a következőket írják: „Ebből a [...] nézetből, amely kikapcsolja a történelmi összefüggéseket, a magyar zsidók meggyilkolása a náci tiszta megsemmisítési szándékának utolsó, a vereség miatt kényszerűen végrehajtott drámai csúcspontjaként rajzolódik ki. Végül is az ahistorikus nézőpont a borzalmasat a felfoghatatlanba viszi át. Ezzel szemben mi az európai zsidók meggyilkolását olyan eseményként szemléljük, amit a történelemtudomány normális eszközeivel kell vizsgálni, és csak így lehet megérteni.” (415. old.) Ezt a szemléletet a recenzensek is maradéktalanul osztják.

SIKERES HULLARABLÁS KONTRA SIKERTELEN „EMÉSZTÉS”

Aly és Gerlach műve azonban minden erénye mellett számos kisebb pontatlanságot és sok, sajnálatosan jelentős interpretációs tévedést tartalmaz. A két szakember szerencsére nem ír le olyan döbbenetes ostobaságokat, amilyenekkel gyakran találkozunk

nyelvünket nem ismerő külföldi szerzők Magyarországgal foglalkozó műveiben, mégis meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelvtudás hiánya megakadályozta Alyt és Gerlachot, hogy a hazai forrásanyagot megfelelő mélységben tárják fel. Ez pedig rányomja bélyegét a munkájukra.

Csak a központi szervek meglehetősen szétszórta dokumentációjának feltárása és a vidéki levéltári anyag szisztematikusan áttekintése vezethette volna el a szerzőpárost arra a fontos felismerésre, hogy a magyar zsidók 1944-es kirablását megcélzó rendeletek előírásai – azaz a tervek – és a gettósítás-deportálás folyamata – azaz a gyakorlati végrehajtás – között éles szakadék tátongott. A folyamat, amelyet ők többé-kevésbé megvalósultnak tartanak, azaz a zsidó vagyon árjásítása, állami bekebelezése, illetve a redisztribúció, tehát az elrabolt zsidó javak szétosztása a lakosság egyes csoportjai között, rendkívül töredékesen realizálódott. Bár elismerik, hogy a hadihelyzet romlása megnehezítette a zsidó vagyon feldolgozásának zökkenőmentes végrehajtását, lépten-nyomon működő mechanizmusként ábrázolják az elkobzott értékek tényleges költségvetési tétellé alakulását.

Jó példa minderre a kötet 214. oldalán olvasható gondolatmenet. Eszerint a Magyar Nemzeti Bank képviselője az április 26-i minisztertanácsi ülésen „azt követelte, hogy a magánbankok trezorjaiban őrzött, zsidó tulajdonból származó valamennyi értékpapírt és értéktárgyat adják át a Nemzeti Bank rendelkezési jogosultságába” (214. old.). A valóság ezzel szemben a következő: a zsidóság kifosztásának alap-jogszabályaként működő 1600/1944. ME számú rendelet⁸ (amelynek értelmezésével egyébként még számos alkalommal meggyúlt a német szerzőpáros baja) azt tartalmazta, hogy a zsidó tulajdonban lévő értékpapírt, nemesfémeket és készpénzt a Pénzügyi Központ (PK) kötelékébe tartozó intézménynél kell letétbe helyezni. A Magyar Nemzeti Bank azonban nem volt tagja a PK-nak, így a kezelésében lévő, zsidó eredetű értékeket át kellett volna adnia. Ezért az MNB arra kérte a Minisztertanácsot, hogy a „nála levő, zsidó tulajdonban álló értékpapírokat, aranyat, platinát, ékszeret és drágaságokat ugyancsak ne kelljen valamely Pénzügyi Központ kötelékébe tartozó pénzügyi intézménynél letétbe helyezni, hanem azokat ő maga őrizze természetesen zárolt letétben tovább”.⁹ A Nemzeti Bank tehát nem az összes, csak a saját kezelésű zsidó értékeket akarta magánál tartani, és ez bizony több nagyságrenddel kisebb vagyontömeget jelentett. Ez a nyilvánvalóan fordítási hibából és tudáshiányból fakadó tévedés nem is volna igazán lényeges, ha a szerzők nem vonnának le belőle messzemenő és persze a dolog lényegéből adódóan helytelen következtetést: „Ez az egyes zsidók szempontjából, akiknek vagyonát kisorsolták, semmit sem jelentett, annál többet azonban a magyar kincstár számára. A zsidó vagyon tezurált része – tehát a zárolt számlák és értékpapírok – olyan tartalékokat képeztek, amely fedezte a felhalmo-

zódott államadósságot, és így lehetővé tette a hosszú távú felhasználást. De nemcsak ez az intézkedés stabilizálta a leginkább veszélyeztetett árszínvonalat.” (214. old.) Ezzel szemben a tények azt mutatják, hogy a magyar kormányzat nemhogy felhasználni nem volt képes a zsidó letéteket, de még felmérni sem igen tudta, hogy az egyes pénzügyi intézetekben milyen jellegű és mennyiségű zsidó érték fekszik. 1944 őszére, amikor a székek felnyitását és kiürítését végül elrendelték, még a regisztrációs munka sem fejeződött be. Számos bank zsidó letétei az úgynevezett „aranyvonatra” kerültek, egyes pénzügyi intézetek anyagát a nyilas kormány vitte magával, megint más – elsősorban budapesti székeket – a Vörös Hadsereg ürített ki 1945 tavaszán, sokat pedig csak a háború után nyitottak fel. Ez a vagyontömeg tehát holt állomány volt, semmiféle rövid vagy hosszú távú felhasználást nem tett lehetővé, különösen, mert – Alyék állításával ellentétben – szó sem volt arról, hogy a zsidó értéktárgyakat átadják a jegybanknak.

A szerzők hasonló tévedés áldozatai a 239. oldalon. Állításuk szerint a zsidók jegygyűrtüi és más ékszerei a Pénzügyminisztériumba kerültek, ahol „felhasználásukkal csökkentették a magyar költségvetési hiányt”. A zsidó ékszereket soha nem vitték a Pénzügyminisztériumba. A hiba ismét túlmutat önmagán: Alyék nemigen látják át a kifosztás gyakorlati mechanizmusát, amelyet a pénzügyi közigazgatás területi hatóságai, a pénzügyigazgatóságok végeztek. Igaz, ezek felügyeletét a Pénzügyminisztérium látta el, ám a tárgyakat nem kezelte. A szerzők következetesen tévednek: egy helyütt azt írják, hogy a zsidó értéktárgyak fővárosi koncentrációját a Pénzügyminisztérium „Zs” („zsidó”) osztálya intézte. A minisztériumnak nem volt ilyen részlege, annál inkább a Székesfővárosi Pénzügyigazgatóságnak, amely elvileg valóban irányította a zsidó értéktárgyak begyűjtését (327. old.).¹⁰ Szórszálhasogatásnak tűnhetne ez az észrevétel, ha a szerzők nem vonnának le ismét fontos és teljesen hibás következtetést az állításból. Ahogyan a magyar kormányzat a banki készpénz- és értékpapírletéteket képtelen volt bevételre transzformálni, úgy a Postatakarékpénztár árverési csarnokaiban heverő, pénzügyigazgatósági őrizet alatt álló zsidó ékszerek sem „csökkentették a magyar költségvetési hiányt”.

Aly és Gerlach elképzelésének naivitása azért is meglepő, mert nyilvánvalóan ismerniük kell a megsemmisítő táborokban (azaz a szelekció és a gázosi-

8 ■ 1600/1944. ME sz. rendelet a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában. 1944. április 14. *Budapesti Közlöny*, 1944. április 16.

9 ■ A Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1944. április 26. Benoschofsky Ilona, Karsai Elek (szerk.): *Vádirat a náciizmus ellen 1. Dokumentumok a magyar zsidóüldözés történetéhez*. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Bp., 1958. A továbbiakban *Vádirat* 1.

10 ■ A tévedés külön pikantériája, hogy Alyék a recenzensek 2001-ben megjelent kötetét (Kádár Gábor, Vági Zoltán: *Aranyvonalat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Osiris, Bp., 2001. A továbbiakban Kádár, Vági) adják meg állításuk forrásaként, noha a könyv sehol sem ír ilyet.

tás során) megszerzett zsidó javak sorsát. A Reinhard-akció keretében a már említett Lublin környéki három (Treblinka, Belzec, Sobibor), valamint az auschwitz-birkenauai megsemmisítő táborban 1942 és 1944 között a németek mintegy 2,5 millió zsidót öltek meg. A sporadikusan fennmaradt eredeti német dokumentációra, egyes német háborús bűnösök (az SS Gazdasági és Igazgatási Főhivatala, a Birodalmi Bank, a német Pénzügyminisztérium stb. vezetői és alkalmazottai) 1945 utáni kihallgatási anyagaira, az értékeket megtaláló szövetséges – többnyire amerikai – iratanyagra, valamint néhány túlélő zsidó visszaemlékezéseire alapozott számításaink szerint a náciak ezzel a mézárálással mintegy 320 millió márkára, azaz mai értéken mintegy 1,2 milliárd dollárra tettek szert. Ezek az értékek zömmel a Reichsbank és (partner)intézményei kezelésébe kerültek. Mivel a pontosan felbecsült hivatalos értéküknek megfelelő márkaösszeget a Pénzügyminisztériumban kezelt, ún. „Max Heiliger-számlára” utalták, az egykori zsidó javak valójában csak a költségvetésből átutalt pénz elvi fedezeteként szolgáltak. A Reichsbank és a többi, a tranzakciókban részt vevő intézmény (Birodalmi Kincstár, Berlini Zálogház, Porosz Állami Pénzverde, Porosz Állami Bank stb.) raktáraiban pihenve, az elrabolt zsidó javak nem fejthettek ki valós gazdasági hatást. Pedig a birodalomnak óriási importigénye volt. Az importfüggő hadiipar bizonyos nyersanyagok, kész- és félkésztermékek nélkül gyorsan összeomlott volna. Aranyprotézisekkel, gyémántokkal és külföldi cégek részvényeivel azonban nem lehetett fedezni a német munkások fizetését és a frontkatonák zsoldját. Arany fülbevalóért nem lehetett reztet, wolframot kapni a világpiacon. Bizonyos szempontból mégis ez történt. Ehhez azonban a zsidó javakat mobilizálni kellett: az aranytárgyakat beolvasztották, az értékesebb ékszereket strómancégeken keresztül külföldön eladták, a részvényeket összegyűjtve, bizonyos vállalatokban tulajdont szereztek stb. Ebben a tranzakció-sorozatban jutott igen fontos szerephez a Reichsbankkal készségesen kooperáló Svájc és a svájci bankrendszer. Mindehhez azonban idő kellett, és bár a táborokból az első szállítmányok már 1942 augusztusában megérkeztek Berlinbe, három évvel később, 1945 tavaszán az amerikai csapatok mégis sok millió dollárnyi fel nem használt zsidó ékszert és értéket találtak az elfoglalt német raktárakban. E kis kitérő után a német szerzőpáros munkájára visszatérve, nyilvánvaló, hogy Magyarország esetében ez a folyamat még hektikusabb és esetlegesebben zajlott le, hiszen a magyar pénzügyi apparátus 1944 őszén még bőszen dolgozott a zsidó értékek feldolgozásán (leltározás, tárolás, szállítás), miközben a Vörös Hadsereg már meg szállta az ország keleti felét.

Az ilyen és ehhez hasonló tárgyi tévedésekből fakadó interpretációs hibák közül véletlenszerűen még egyet emelnénk ki: a történetpáros állítása szerint a zsidók minden, 10 ezer pengő feletti vagyonát adóval

sújtották, „amely a háború finanszírozására közvetlenül az államkasszába folyt. Vagyonnak számítottak a lakberendezési tárgyak, a műtárgyak, az asztali ezüst vagy a szőnyegek, sőt még a karórak vagy egy egyszerű amulett is.” (191. old.) Adórol szó sem volt, Aly és Gerlach a már említett, 1600/1944. ME sz. rendeletet értette ismét félre. A jogszabály arra kötelezte a zsidónak minősülő állampolgárokat, hogy minden ingó és ingatlan vagyonukat jelentsék be az államnak. A bejelentési kötelezettség nem vonatkozott a személyes és a lakberendezési ingóságokra, amennyiben összértékük nem haladta meg a 10 000 pengőt. A jogszabály által „fényűzési tárgyakként” minősített ingóságokat (műtárgyak, szőnyegek, ezüstmű stb.) azonban minden esetben nyilvántartásba kellett venni. Az állam a bejelentett vagyont zár alá vette, azaz megakadályozta a tulajdonost abban, hogy szabadon rendelkezék érték tárgyával. Ám ebből semmiféle konkrét bevétel nem folyt be az államkincstárba, különösen nem a „háború finanszírozására”.

Aly és Gerlach nem érti meg, hogy bár a német megszállással és a Sztójay-féle kollaboráns kormányzat létrejöttével megnyílt az út a zsidó vagyonok teljes körű állami birtokbavételére és újraelosztására vonatkozó elképzelések megvalósítása előtt, a jobb- és szélsőjobboldali közvélemény, politikusok, ideológusok, gazdasági szakértők régóta dédelgetett álma azonban korántsem úgy és olyan mértékben valósult meg, ahogy azt az 1944 előtti időszakban sokszor elképzelték. A kormányzat az általános redisztribúciós alapelvek meghirdetésén túl nem volt képes átfogó, a zsidó vagyonelemek egészét figyelembe vevő jogszabályrendszer kialakítani a javak újraelosztására. Ennek hiányában az egyes hatóságok, minisztériumok, közigazgatási apparátusok igyekeztek minél nagyobb befolyásra szert tenni a folyamatban. Az elosztandó vagyon nagysága, szétszórtsága és az átfogó jogi rendezés hiánya tág teret nyitott a lokális megoldásoknak éppúgy, mint a helyi lakosság, a hivatalos szervek és a német csapatok sikkasztásai és rablásai előtt. A bürokratikus államapparátus, amely Európában példátlan hatékonysággal deportálta a vidéki zsidókat, éppen a deportálások gyorsasága miatt nem bizonyult alkalmasnak az elhurcoltak hátrahagyott javainak kezelésére és rövid idő alatti feldolgozására. A különféle minisztériumok egymásnak is legtöbbször ellentmondó rendeletei elkéstek, és végrehajthatatlanok voltak, hiszen a gettósítási és deportálási akciók már megjelenésük előtt elkezdődtek, vagy épp be is fejeződtek. A káosz csak fokozta, hogy a speciálisan e célra felállított „zsidóvagyonügyi” kormányzati szervek megbénultak az ellentétes érdekek kereszttüzében, mivel túl későn, 1944 májusában és júniusában hozták létre őket. A kollaboráns kormányzatnak nem sikerült a magyar gazdaság vérkeringésébe injekciónia a zsidó vagyon döntő részét, a számtalan üzletet, vállalatot, a sok ezer tonnányi ingóságot, a hatalmas ingatlanállományt. A zsidók javai – már amit nem loptak el az akcióban részt vevő rendőrök, csendőrök és hivatal-

nokok tízezrei, illetve nem hordott szét a lakosság –, bár állami fennhatóság alatt voltak, holt vagyonként álltak a lezárt lakásokban, bankszéfkében, udvarokban, raktárakban. Az állami újraelosztás következtelenül, kaotikusan és módfelett hiányosan valósult meg. Az értékesítés lassúsága miatt a büdzsé az eredetileg tervezett készpénzállomány töredékét tudta csupán inkasszálni.

Ugyanakkor természetesen a vidéki zsidók deportálásával és a fővárosiak csillagos házakba, majd gettókba kényszerítésével maga a vagyonelkobzás megtörtént. Churchillnek a Sztálin által leigázott középkelet-európai államok jövőjére utaló elhíresült mondatát parafrázálva úgy is fogalmazhatunk: *a kormányzat megszerezte a zsákmányt, „megemészteni” azonban már nem volt képes.* Még egyszerűbben kifejezve: az államilag szervezett hullarablás sokkal sikeresebbnek bizonyult, mint az államilag szervezett redistribúció. Mindennek elsősorban az idő rövidege volt az oka. Magyarországon a német megszállás után egy évvel már a Vörös Hadsereg volt az úr, és ennek a 12–13 hónapnak az utolsó fele-harmada nem volt több agóniánál. A magyarországi zsidó vagyonok elrablására a március végétől júliusig terjedő négy hónap elégnék bizonyult ugyan, de a zsákmány érdemi feldolgozására és újraelosztására legfeljebb 3–4 hónap állt rendelkezésre. 760–780 ezer ember teljes vagyonának elkobzását, felmérését és a gazdasági életbe való újrabéépítését nem lehetett ennyi idő alatt elvégezni, akkor, amikor ugyanennek a vagyonnak bizonyos elemeire a legkülönbébb német hatóságok is pályáztak. Ettől persze a zsidókat kirabolták, csak nem feltétlenül úgy, azok, ott és akkor, ahogy azt a magyar kormány szeretete volna.

Mindez nem jelenti azt, hogy a zsidó javak bizonyos fokú újraelosztása ne történt volna meg. Azt pedig végképp nem, hogy a magyar társadalom jelentős csoportjai ne részesedtek volna a zsidó vagyonból – akár hatóságilag szervezett módon vagy éppen „spontán” körülmények között, azaz legálisan kiigényelve vagy éppen egyszerűen eltulajdonítva a zsidók ingó és ingatlan értékeit. A magyar állami költségvetés azonban korántsem profitált olyan jelentős mértékben az egész folyamatból, ahogy ezt Gerlach és Aly látja és láttatni kívánja. Igaz, hogy a zsidó javak likvidálásából származó összegek központi számláján összességében több száz millió pengő fordult meg, de egyrészt ebből álltak a gettósítás és deportálás jelentékeny költségeit (ez volt az európai önffinanszírozó népirtás gyakorlatának egyik legjelentősebb fejezete), másrészt azonban még ez az összeg is elhanyagolható a mai értéken mintegy 14–24 milliárd dollárra rúgó, teljes zsidó vagyontömeghez képest. Ettől persze még a zsidó vagyonok állami elkobzásának terve mit sem veszített közgazdasági racionalitásából. Azaz, ha a körülmények a kifosztók számára ideálisak, ha megfelelő apparátussal rendelkeznek, ha nem futnak reménytelen versenyt az idővel, akkor a zsidó vagyonok sokkal jelentősebben gazdagíthatók volna a magyar költségvetést.

A RACIONALITÁSI PARADOXON

Mivel a szerzők egyes esetek felvillantásán túl vagy nem vizsgálják, vagy tévesen mutatják be a kifosztás gyakorlati mechanizmusait, nem is tűnhet fel nekik egy lényeges, paradox jelenség. A zsidók deportálásának, vagyonuk elkobzásának és szétosztásának folyamataival kapcsolatban Szász Lajos iparügyi miniszter kormányzati alapelvként fogalmazta meg a következőket: „A zsidókérdés végleges és gyökeres rendezése a magyar gazdasági életben nem fog zavarokat előidézni, nem is idézhet elő, mert a kormány a termelés szempontjait és a termelés folytonosságának fenntartását még a zsidókérdés megoldásánál is fontosabbnak tartja.”¹¹ Szász nyilatkozata komoly problémára világít rá: a „zsidókérdés megoldása” és a „termelés szempontjai” esetenként szembekerültek egymással. Sőt a zsidók feszített ütemű deportálása, vagyonuk teljes kisajátítása egyes gazdasági területeken és régiókban komoly termelési és közellátási zavarokhoz vezetett, azaz a zsidótlanítás folyamata néhol nemhogy javította, hanem egyenesen rontotta a helyzetet. Ez nem is lehetett másképp, hiszen több száz ezer embert kapcsoltak ki néhány hét alatt a gazdasági életből.

11 ■ TH V-117742, Matolcsy Mátyás, oldalszám nélkül. Közli Ungváry Krisztián: „Nagy jelentőségű szociális akció.” Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In Rainer M. János, Standeisky Éva (szerk.): *Az 1956-os Intézet 2002-es évkönyve*. 1956-os Intézet, Bp., 2002. 287–321. old.

12 ■ Pénzügyi Központ Igazgatóságának ülése. 1944. április 26. MOL 24.463 tekerercs.

13 ■ Jaross levele Kundernek. 1944. június 7. Benoschofsky Ilona, Karsai Elek (szerk.): *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóság történetéhez*. 2. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Bp., 1960.

14 ■ Kárpátalján a következő arányszámok álltak fenn 1941-ben: a beregi közigazgatási kirendeltségben az összlakosság 9,2 százaléka, a Máramarosi k. k. területén 13,2 százaléka, az Ungi k. k.-hoz tartozó régióban 5,1 százaléka vallotta magát izraelitának 1941-ben. Kepes József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1993. 30–31. old.

15 ■ Erről részletesen lásd Csósz László: *Őrségváltás? Az 1944-es deportálásokról közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai*. In: Karsai László, Molnár Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. MAZSIHISZ, Bp., 2002. 75–98. old.

16 ■ A BM országmozgósítási osztályának felmérése. Dátum nélkül. MOL I. 9. tekerercs.

17 ■ Karsai László, Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Cserépfalvi, Bp., 1994 (a továbbiakban Karsai, Molnár). 576. old.

18 ■ Szaplóczai László máramarosi főispán levele Jarosshoz. 1944. május 23. MOL I. 12.

19 ■ Vincze András távirata Jarosznak. 1944. május 22. Karsai Elek (szerk.): *Fegyvertelen álltak az aknamezőkön. Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon*. 1–2. köt. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Bp., 1962. A továbbiakban Karsai E. II/513–514. old.

20 ■ A kisvárdai főszołgabíró levele Jarosshoz. 1944. május 27. Karsai E. II/519–520. old.

21 ■ Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon, Bp., 2001. 163. old.

22 ■ Endre vallomása a bíróság előtt. 1945. december 17. Karsai, Molnár, 49. old.

A Péntintézeti Központ igazgatótanácsának április 26-i ülésén elhangzottak szerint a gettósítás a kassai csendőrkerületben azt az eredményt hozta, hogy „a gazdasági élet megállt”.¹² Jaross Andor belügyminiszter maga is elismerte a kedvezőtlen fejleményeket, amikor Kunder Antal kereskedelem- és közlekedésügyi miniszternek küldött levelében arról írt, hogy „a zsidók üzleteinek bezárásával Kárpátalján a lakosságnak közszükségleti cikkekkel való ellátásában komoly zavarok állottak be, lévén ezen a területen a kereskedők jó része zsidó”.¹³ A zsidók eltávolítása miatt fellépő – hely hiányában ez alkalommal nem részletezhető – számos gazdasági nehézség azonban nemcsak ott jelentkezett, ahonnan jelentős lélekszámú közösségeket deportáltak. Kárpátalján a zsidók (izraeliták) arányszáma 1941-ben 9,1 százalékos volt, majdnem kétszer meghaladta tehát a 4,9 százalékos országos átlagot.¹⁴ Jász–Nagykun–Szolnok vármegyében az izraeliták 1941-ben a lakosság 1,8 százalékát tették ki, ha a megyei jogú városokat tekintjük, akkor is csak 3,1 százalékos arányszámhoz jutunk, mégis a viszonylag kis létszámú zsidó közösség gettósítása és deportálása jelentős gazdasági és termelési zavarokat eredményezett a régióban.¹⁵

A gazdasági megsemmisítés fontos eleme volt az egyes zsidó értelmiségi egzisztenciák (orvosi, mérnöki, ügyvédi praxisok) keresztényeknek való átadása is. Az ideológiai indítékra épülő, a keresztény társadalom érdekében megszülető racionális szándék (zsidótlanítással végrehajtott őrsváltás) épp a kedvezményezettként kezelt keresztények életminőségét rontotta irracionálisan. A három szakma közül leginkább az orvosi működés ábrázítása érintette negatívan az ország lakosságát. A Belügyminisztérium országmozgósítási osztályának felmérése szerint a 13 771 kamarai orvosból 4289 volt zsidó. Általános mozgósítás esetén 6500 polgári orvosi állásra mindössze 2782 keresztény orvos „és esetleg pár száz önként jelentkező női orvos” állt volna rendelkezésre.¹⁶ A zsidók tehát nélkülözhetetlenek voltak. Különösen így volt ez a Felvidéken, ahol az orvosok 80 százaléka volt zsidó, illetve Észak-Erdélyben, ahol 2685 orvosból mindössze 295 volt „magyar”.¹⁷ Ennek hatása a gettósítás és deportálás kezdete után rögtön érezhetővé vált. Máramarosban a vármegye községi és körorvosi állásainak több mint a fele megüresedett, elvitték a terület összes szülésznőgyógyászát, ráadásul a kiütéses tifusz is terjedni kezdett.¹⁸ Vincze András altábornagy, Kárpátalja kormányzói biztosa május 22-én drámai tartalmú táviratot küldött Jarosznak: „Hadművelési területemről összes zsidó orvosok, gyógyszereszek eltávolíttatnak, főleg kiütéses tifusz miatt kérem azonnali legszükségesebb pótlásukat.”¹⁹ A deportálás eredményeképpen a kisvárdai járás 18 községének 55 ezer lakosára, írd és mondd, egyetlen községi orvos maradt. A főszolgabíró kétségbeesett levele szerint „így a közegészségügyi szolgálat ellátása teljesen lehetetlenné vált. A védőoltások mindenütt félbeszakadtak és a beteg gyógyítása lehetetlenné vált.”²⁰

A munkaszolgálatos orvosok deportálásának gyakorlata nemcsak közellátási szempontból volt nonszensz: a munkaszolgálatot végző zsidókat elvileg egyáltalán nem lett volna szabad deportálni. Egy-egy behívó gyakran még a gyűjtőtáborok kapuját is megnyitotta a gettósított zsidó férfiak előtt. Ehhez képest több száz, az ország egészségügyének szempontjából alapvető fontosságú munkaszolgálatos zsidó orvost hurcoltak el.²¹ (A munkaképes zsidó férfiak és nők részleges, de irracionális, valamint a munkaképtelen, tehát „felesleges fogyasztónak” számító öregek és gyerekek majdnem teljes, ugyanakkor racionális átadása a németeknek a magyar holokauszt másik racionalitási paradoxona.) A Belügyminisztériumba nagy számban érkeztek hasonló segélykérések az ország legkülönbözőbb pontjairól. Egy előadói tervezet, amely azt javasolta, hogy a nélkülözhetetlen orvosokat és gyógyszereszeket ne vigyék el, Endre László belügyi államtitkár, a deportálásokat egyik irányítója annyit írt: „Ellenkezőleg! Azonnal be a gettókba és táborokba!” Ezt Endre, aki annak idején Gödöllőt és környékét egészségügyi mintajárásá fejlesztette, nem is tagadta. Lépését így kommentálta: „A rendelkezés úgy szólt, hogy minden megkülönböztető jel viselésére kötelezettnek gettóban kell lakni, illetőleg oda kell költözni. Tekintettel arra, hogy ez vonatkozott a zsidó orvosokra és gyógyszereszekre, ennek a rendeletnek a szellemében jártam el.”²²

A racionalitás-irracionális kontextusban értelmezve mindezt, különös paradoxonhoz jutunk. Az elvileg racionális elképzelést (a magyar zsidók kifosztása, ingó és ingatlan vagyonuk kisajátítása, egzisztenciájuk, állásuk átjatszása keresztény kézre) az adott körülmények irracionálissá torzították, azaz a gazdasági hasznát célzó tevékenység (sok százezer magyar állampolgár kifosztása és halálba küldése) gazdasági és közellátási károkat okoz. Az adott körülményekbe éppúgy bele kell érteni az egyre romló hadihelyzet okozta kapkodást és fejetlenséget, mint Endre László és a kormány számos más tagjának valóban „irracionális”, helyenként patológikus antiszemita világnézetét és az ebből fakadó lépéseket. Aly és Gerlach figyelmen kívül hagyja ezt a problematikát, holott a kérdés jelentőségét nehéz volna túlbecsülni.

A NÉMET SZÁNDÉKOK

A szerzők egyik központi állítása szerint a németek nem kívántak közvetlenül belefolyni a magyar zsidók kifosztásába, hanem közvetve fölőzték le a népirtás anyagi hasznát azáltal, hogy kiszípolozták a zsidó vagyonok inkasszálásával megerősödő magyar költéséget. A náciak tehát nem kapcsolódtak be aktívan a rablásba, és bár előfordultak ilyen esetek, ezek összességében marginális jelenségek voltak (203–207. old.). „A Német Birodalom és a megszálló hatóságok prominensei láthatóan arra törekedtek, hogy a zsidó vagyon a megszállt Magyarországon (és általában a megszállt országokban) maradjon. Tuda-

tosan bízták rá az ország saját hivatalaira, az alárendelt hatóságokra és hivatalnokokra a [...] kisajátított vagyon értékesítését. [...] Majdnem észrevétlenül tették a magyarokat orgazdákákká, akik végül csak kis részt tudtak megtartani maguknak, a zsákmány fő részét azonban külsőleg teljesen tiszta és kevéssé gyanús módon kellett a németeknek leadniuk.” Aly és Gerlach határozottan állítja, hogy a németek központi, Hitlertől származó parancs alapján úgy döntöttek, hogy a zsidó vagyonok árjásítását a magyarokra bízzák, és a zsidók kifosztásának engedélyezésével fokozzák a magyar társadalom kollaborációs hajlandóságát: „...ha Magyarországon a helybeliek segítenek nekünk a zsidók elleni intézkedésekben, akkor adhatunk talán nekik adományokat a zsidó tőkéből. Ezáltal aktíválva a helyi lakosok közreműködését” – mondta a Führer (436–437. old.). Tekintsünk most el attól a fent már részletezett tévedéstől, hogy a magyar államkassza releváns mennyiségű pénzt volt képes hasznosítani a zsidó vagyonokból, és csak a németekre vonatkozó állítást vizsgáljuk meg.

Az kétségtelen, hogy a kifosztás folyamatát a magyar hatóságok irányították, abba a németeknek közvetlenül nem volt beleszólásuk. Az sem vitatható, hogy ha a kollaboráns államnak elég idő és adminisztratív apparátus áll rendelkezésére, akkor a magyar költségvetés szívta volna fel a zsidó javakat, és így visszanyerve egyensúlyát, a német igények maradéktalanabb kielégítésére lett volna képes. A németek *hivatalos* távolmaradása a zsidó vagyon elrablásától azonban nem előre átgondolt koncepcióból, hanem a körülmények józan belátásából fakadt. Színlag a náci nem megszállt, hanem szövetséges országgént bántak Magyarországgal, és itt nem fosztogatott a nyugat-európai zsidó vagyonok két réme, a *Devissenschutzkommando* és az *Einsatzstab Rosenberg*. A magyaroknak nem volt szükségük német engedélyre vagy felhatalmazásra a zsidók kirablásához, a kérdés hosszú évek óta napirenden volt. Másfelől, fordítsuk visszajára Hitler idézett parancsát: mi történik, ha nem engedi, hogy akár egy jeggyűrű is magyar kézben maradjon? Ugyan ki és hogyan tudta volna végrehajtani ezt a parancsot? A megszálló csapatok jelentős részét hamarosan a frontra küldték, a német biztonsági rendőrségnek (*Sicherheitspolizei*) egy 600 fős különleges osztaga (*Einsatzgruppe*) volt az egész országban Geschke SS-Standartenführer vezetésével, de a budapesti Gestapo-parancsnoknak, Trenker őrnagynak mindössze 32 embere volt, Eichmann-nak titkárnőstül, sofőröstül 150, és ennyi beosztottal egyedül egy kisvárost sem tudott volna zsidótlanítani, nemhogy 760–780 ezer embert totálisan kirabolni egy 170 ezer négyzetkilométeres országban. A németeknek nem lett volna erejük az eleve kivitelezhetetlen parancs végrehajtására, ráadásul ez valóban csökkentette volna a kollaborációs hajlamot, sőt felháborodást keltett és esetleg összetűzésekre vezetett volna.

Mindez korántsem jelentette azt, hogy a megszállók *nem hivatalosan* távol tartották volna magukat a

zsidó vagyonoktól. Az individuális rablásoktól a magyar ipar egyik fellegvárának, Weiss Manfréd ipari konglomerátumának puccsszerű elfoglalásáig a náci 1944-ben minden lehetőséget megragadtak a zsidó vagyon megszerzésére. A legkülönbözőbb német személyek és szervezetek (az *Eichmannkommando* tagjai, Kurt Becher SS-alezredes, egyes *Wehrmacht* és *Waffen-SS* alakulatok, az *SD* ügynökei és gestapósok) a megszállástól kezdve jelentős mennyiségű és értékű zsidó vagyont tulajdonítottak el. A folyamat az ország 1944 őszen kezdődő szisztematikus kifosztásában tetőzött, melynek során hatalmas tömegű, nem zsidó tulajdon mellett sok tízezer tonnányi zsidó ingóságot is a birodalom területére vittek. Ez a jelenség – Aly és Gerlach állításával ellentétben – korántsem nevezhető marginálisnak.

A *Sondereinsatzkommando Eichmann* (SEK) tagjai – ahogy más német egységek is – zsidó tulajdonú villákba, fényűző lakásokba szállásolták be magukat, Eichmann például a rózsadombi Aschner-villát foglalta el. A luxusellátás kizsárolásán kívül a SEK nagyobb volumenű rablásokba is kezdett. A zsidó vezető március 20-i eligazításán a náci átadtak egy írásbeli parancsot, melynek 2. pontja értelmében a megjelentek által képviselt hitközségek minden lényeges adatáról (lélekszám, szervezet, intézmények, vezetők, alapítványok, ingó és ingatlan vagyon) záros határidőn belül informálni kellett a SEK-et.²³ Minden bizonnyal ez volt az előzménye annak a levélnek, melyet a Zsidó Tanács április 7-i keltezéssel küldött minden elérhető magyarországi hitközségnek. Ebben a központi testület felszólította a helyi vezetőséget, hogy töltsék ki a mellékelt adatlapot, és 24 órán belül küldjék vissza. A csatolt ív pontosan azokat a hitközségi adatokat firtatta, amelyeket Krumey és Wisliceny március 20-án a Síp utcai találkozón megjelölt.²⁴ Az *Eichmannkommando* nem véletlenül érdeklődött olyan hevesen az egyes közösségek gazdasági helyzete, vagyona és készpénzállománya iránt. A cél nyilvánvalóan az elrabolható javak fel-

23 ■ *Vádirat* 1. 26–28. old.

24 ■ A levelet, az adatlapot és a beérkezett kérdőíveket közli Frojmovics Kinga, Schweitzer József: *Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Magyar Zsidó Levéltár–Országos Rabbiképző Intézet, Bp., 1994.

25 ■ Kasztner Rezső vallomása. Nürnberg, 1945. szeptember 13. Randolph L. Braham (ed.): *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. Vols. 1–2. World Federation of Hungarian Jews, New York, 1963. 911. old.

26 ■ Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance, Bp., 1947. 39–40. old.

27 ■ Ez történt például Hatvanban. Dán Dezső vallomása. TH A/643/IV. kötet/33. old. Dán a Magyar Szociáldemokrata Párt delegált népbírájaként részt vett az Endre–Baky–Jaross-tárgyaláson.

28 ■ Az ún. „Kasztner-akció” gazdasági vetületeiről lásd Kádár, Vági, 168–179. old.

29 ■ Erről részletesen lásd Kádár, Vági, 211–218. old.

30 ■ Erről részletesen lásd *uo.* 206–210. old.

31 ■ Ránki György: *Magyar Holocaust. Élet és Irodalom*, 1982. 25. szám, 7–8. old.

mérése volt. Nem valószínű, hogy a németek tételes információt gyűjtenek a közösségi vagyronról, ha – miként Gerlach és Aly állítja – a kifosztást teljesen a magyarokra akarnák hagyni.

A legkézenfekvőbb kezdőlépésnek a készpénztartalék eltulajdonítása bizonyult. Eichmann emberei március végén 11 millió pengőt zsaroltak ki a Központi Zsidó Tanácstól – az addigi követeléseken felül. Más, kisebb városokban, például Újvidéken és Ungváron 2 millió pengő volt a tarifa,²⁵ Kolozsvár 500 ezer, Székesfehérvár 100 ezer pengőt fizetett.²⁶ Előfordult, hogy a már gettósított zsidók összehordott értékeit a magyar rendvédelmi és pénzügyi hatóságok orra előtt SS-katonák a SEK parancsára teherautóra rakodták és elszállították.²⁷ Emellett az úgynevezett „Kasztner-akció” első szakaszában a magyar cionisták 1944. április 2-á és 1944. május 4-e között, három fizetési periódusban a SEK különböző képviselőinek 6,5 millió pengőt fizettek ki.²⁸

Ezek a lépések önmagukban valóban csak a zsidó készpénzvagyon elenyésző részét érintették. Sokkal nagyobb jelentőségű volt Kurt Becher SS-alezredes tevékenysége, melynek nyomán az SS kezelésébe került Közép-Európa legnagyobb hadianyaggyártó komplexuma, a Weiss Manfréd Művek. Becher Himmler SS-főnököt képviselve, a magyar kormány többsége és a rivális német hatóságok háta mögött megegyezett a konszern 49 százaléka fölött diszponáló Chorin Ferenc zsidó iparbárával, hogy ő és számos családtagja a szabad világba távozhat, ha átruházza az SS-re a vállalatkomplexum minoritása fölötti rendelkezési jogot. Miután az üzletet nyélbe ütötte, Becher (és rajta keresztül az SS) a Sztójay-kormány különösen németbarát tagjainak segítségével a magyar állami ellenőrzés alatt lévő 51 százalékot is megszerezte. Ezzel Becher nem csak a magyar zsidó vagyon egy jelentékeny darabját, a teljes Weiss Manfréd-féle ipari gyáregyüttest helyezte Himmler lábai elé. A Chorin–Weiss–Kornfeld–Mauthner családi csoportot nehézipari, élelmiszeripari és textilipari érdekeltségei ahhoz a Kereskedelmi Bankhoz kötötték, melynek jelentős részesedése volt sok egyéb magyar ipari és kereskedelmi cégben. Chorinék minden tulajdona, így ezek a vagyonrészek is az SS kezébe kerültek, tehát Himmler komoly befolyáshoz jutott a magyar gazdaság zsidó és nem zsidó szférájában egyaránt.

Ha mindehhez hozzávesszük Becher egyéb vagyonszerzési akcióit (1944 végéig megközelítőleg 32–96 millió pengőnyi értéket zsarolt ki magyar zsidóktól),²⁹ névtelen SS- és Wehrmacht-katonák megszámlálhatatlan betörését, rablását, beláthatjuk Alyék állításának tarthatatlanságát. Ráadásul a legnagyobb német fosztogatások ideje még csak a nyilas hatalomátvétel után következett el. Igaz, az ország eufemisztikusan „kiürítésnek” nevezett szisztematikus kirablása már nem csak a zsidó értékeket érintette. Az összeomló Harmadik Birodalom területére 1944 ősze és 1945 tavasza között kiszállított körül-

belül 6–700 ezer tonnányi nyersanyag, készáru, jármű, élőállat, termény stb. megközelítőleg 20–25 százaléka eredetileg zsidó tulajdonban volt.³⁰

A szerzők a már vázolt koncepció jegyében német–magyar „munkamegosztásról” beszélnek (435–436. old.). Kényszerpályán vannak: mivel nem látják be, hogy a németek nagyon is konkrét, közvetlen rablásokat hajtottak végre az országban, így a zsidó vagyonnal kapcsolatos német–magyar konfliktusok létéről sem igen vesznek, vehetnek tudomást. Pedig a magyar holokauszt egyik alapvető jellegzettsége, hogy míg a zsidók gettósítása és deportálása során zökkenőmentes, harmonikus volt a német és magyar hatóságok együttműködése, a halálba küldöttek vagyona komoly feszültségeket keltett a kormányzat és a megszállók között. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Weiss Manfréd-ügyben a magyar érdekek védelmében Imrédy Béla tárca nélküli gazdasági miniszter lépett fel a legkeményebben, holott a megszállás utáni napokban éppen ő volt a németek első számú miniszterelnök-jelöltje. Az is jellemző, hogy a náci, újra előhozva Imrédy részleges zsidó származását, szívfájdalom nélkül ejtették „kedvencüket”, és pártjával együtt kibuktatták a kormányból.

KONKLÚZIÓ

Ránki György a következőképp vélekedett Braham professzor összefoglaló művéről 1982-ben: „Végül is ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni. Csak fájlalhatjuk, hogy mind ez idáig nem írtuk meg. Sőt a kérdésről alig született érdemleges munka.”³¹ A recenziések csak bizonyos fókig vélekedhetnek hasonlóan a *Das letzte Kapitel*-ről. Bár a szerzők fontos témát vetnek fel, egyenletes színvonalú kidolgozásával adósak maradnak. Akármilyen jelentős forrásbázist mozgósítanak is, sajnos a kutatás nem volt s talán nem is lehetett elég mélyreható. Nem a német nyelvű napilapok sűrű felhasználását kárhoztatjuk olyan tények ismertetésekor, amelyekre vonatkozóan magyarul bőséges elsődleges forrás áll rendelkezésre, bár ez az eljárás sem igazán elegáns. Nem is az a probléma, hogy a személyes visszaemlékezések idézésekor főleg Kertész Lilly – egyébként gyönyörűen megírt – kötetére támaszkodnak, holott a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban sok ezer, alig ismert és a témához szorosan kapcsolódó tanúvallomás vár felhasználásra, amelyek közül néhány tucat angolra, németre lefordított vallomást más fejezetekben a német szerzőpáros is kitűnően fel tudott használni. Az igazi baj az, hogy a források nem elég mély ismerete az egyébként gyakran helyes szemlélet konkrét interpretációit torzítja el súlyosan. Ezt pedig a szerzők szándékát tisztelő, teljesítményük előtt több esetben egyébként kalapot emelő recenziések nagyon sajnálják, különösen azért, mert a holokauszt „racionalizálásáért” folytatott tudományos vitában Aly és Gerlach oldalán állnak. □